

20. Сіренко В. Громадян намагаються позбавити можливості захищати свої конституційні права і свободи у Верховному Суді України / В. Сіренко // Голос України. – 2010. – 18 черв.; Кучерява О. Кого захищатимуть суди? / О. Кучерява // Голос України. – 2010. – 10 черв.; Воронков В. «Латанням дірок» судової реформи не здійснити / В. Воронков // Голос України. – 2010. – 25 черв.; Онопенко В. Яким бути українському судочинству? / В. Онопенко // Юрид. вісник України. – 2010. – 5-11 черв.
21. Віктор Янукович: Роботу влади оцінить народ // Уряд. кур'єр. – 2010. – 5 черв.

*Стратонов В. М., Херсонський
державний університет*

ДО ПРОБЛЕМ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

В роботі проводиться аналіз задач уголовного процесса Украины. Автор характеризует имеющиеся проблемные вопросы, касающиеся задач уголовного процесса, и предлагает пути их решения.

The analysis of tasks of criminal process of Ukraine is conducted. Author characterizes present problem questions touching tasks of criminal procedure and offers ways of their decision.

Постановка проблеми. Найбільш важливим фактором конструктивного характеру є, безумовно, конституційне закріплення нової моделі суспільно-політичного розвитку, що започаткувало якісно новий етап у формуванні національної правової системи України у єдності її важливих складників – правової ідеології, юридичної практики, правової політики, системи права та законодавства тощо [1, с. 3]. Однак реалізація потенціалу конституційних зрушень ускладнюється значним відставанням юридичної науки і законотворчості від сучасних потреб суспільства і держави. Сьогодні практично не враховуються нові напрацювання молодих вчених. Перша спроба підвищення їх ефективності – Концепція розвитку вітчизняної юридичної науки і освіти, підготовлена у 1994 році, і досі залишається декларацією, зокрема, потрібні подальші зусилля щодо реалізації положення про необхідність визначення методології наукових досліджень, забезпечення розробки фундаментальних наукових ідей, усунення проявів догматизму і коментування [2, с. 14].

Однією з причин подібного становища являється досить стійка традиція явно зневажливого відношення до методологічних проблем, яка склалася в юридичній науці ще за радянських часів та мала наслідком суперечливі і розмиті трактування самого поняття методології в науковій юридичній літературі. До того ж багато інших базових категорій і понять втратили автентичний зміст в зв'язку з історичними змінами організації суспільного життя. Виходячи з цього, нагальною потребою є глибоке переосмислення колишніх концептуальних підходів, створення правової парадигми, адекватної правовому прогресу, сучасним запитам юридичної практики. В контексті питання, що розглядається, важливо звернути увагу на те, що, на думку відомих вчених-правознавців, новітні методології та теорії пізнання мають стати не тільки науковим підґрунтям кардинальних перетворень у правовій сфері соціального життя [3, с. 123], а і необхідною передумовою прийняття нового Кримінально-процесуального законодавства де має стати його високий рівень культури, врахування досягнень вітчизняної і зарубіжної кримінально-процесуальної науки, стан правозастосовчої практики в Україні та перспективні напрями відповідного законодавства інших держав [4, с. 141].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно зі ст. 2 КПК України завданнями кримінального процесу є: охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь; швидке і повне розкриття злочинів; викриття винних; забезпечення правильного застосування закону, з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до кримінальної відповідальності і жоден невинний не був покараний.

Але, на нашу думку, норма яка передбачає завдання кримінального процесу повинна починатись словами "*з метою правильного застосування Закону з тим, щоб невинний не був покараний, а кожен винний був притягнутий до відповідальності...*", що одразу визначатиме призначення кримінально-процесуального закону. Адже діючий КПК України не реалізує і не забезпечує охорону прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб (юридичні особи навіть не визнаються потерпілими у ст. 49 КПК України). Дані функції покладені на норми кримінального та цивільного законодавства. Така, невизначеність завдання кримінального процесу породжує проблемне питання про повноту розслідування. Наприклад, у ст. 212 КПК України "Форми закінчення досудового слідства", в якій наводиться перелік близько половини форм закінчення

досудового слідства, проте, не згадується, що досудове слідство може закінчуватися винесенням декількох видів постанов, а саме: про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

Аналізуючи положення КПК Російської Федерації [5], звертаємо увагу на те, що законодавець відмовився від поняття "завдання кримінального судочинства" і замінив його поняттям "призначення кримінального судочинства". Завдання – це категорія тимчасова, яка реалізується на певному проміжку часу, а призначення – постійна, яка визначає цілеспрямованість певної діяльності. Білоруський законодавець у проекті свого нового КПК поряд із терміном *завдання кримінального процесу*, які встановлюються в ч. 1 ст. 7 вказаного документа, у ч. 2 вказує також і його призначення. Незрозумілим є те, чому поряд із *призначенням* білоруський законодавець зберігає й *завдання*, оскільки обидва ці терміни застосовуються для позначення однієї й тієї ж сторони кримінального судочинства – його спрямованості, а різниця полягає лише у ступені їх "постійності" [6]. Втім практично у всіх проектах КПК України все ж встановлюється не *призначення*, а саме *завдання* кримінального судочинства.

Не зрозумілим є те, що чомусь аж у ст. 22 КПК йде мова про всебічне повне і об'єктивне дослідження обставин справи та в ст. 23 – про виявлення причин, які сприяли вчиненню злочинів, як про принципи кримінального процесу, але, скоріш за все, це також є завданням кримінального процесу.

До того ж в ст. 22 КПК міститься 3 норми в ч. 1 – обов'язок суду, прокурора, слідчого й особи, що провадить дізнання вжити всіх заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи; в ч. 2 – заборона перекладати обов'язок доказування на обвинуваченого; в ч. 3 – заборона домагатися показань обвинуваченого та інших осіб шляхом незаконних заходів. Тому доцільно було б всі зазначені завдання сконцентрувати в одній нормі, або в кількох, але в їх структурній єдності та з урахуванням змін, внесених до КПК України, а саме ст. 16¹ КПК України.

Аналізуючи діючу норму кримінально-процесуального кодексу, яка визначає його завдання (ст. 2 КПК України) можемо спостерігати і інші проблеми, а саме під розкриттям злочину розуміють встановлення події злочину і всіх винних осіб. На практиці прийнято вважати злочин розкритим для органу дізнання з моменту затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, для

органів досудового слідства, коли кримінальну справу розслідувано і обвинувальний висновок затверджений прокурором. Однак таке розкриття не є повним і остаточним. Кримінальна справа ще повинна бути розглянута судом і прийняте рішення повинно набрати чинності. Тому постає дилема, яка породжує як статистичні непорозуміння, так і міжслужбові проблеми. Тому доцільним вважається переглянути статистичну звітність про інформацію щодо розкритих кримінальних справ.

Метою статті є виявлення проблемних питань, пов'язаних із завданнями кримінального процесу в Україні, і визначення можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно ст. 22 КПК України суд, слідчий орган дізнання, прокурор зобов'язані всебічно, повно і об'єктивно дослідити всі обставини справи, виявляти як ті обставини справи, що викривають, так і ті що виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність. Виконуючи дане завдання, необхідно розмежовувати пізнання з доказуванням.

У гносеологічному аспекті під всебічністю дослідження розуміється висунення і перевірка всіх реально можливих версій, які стосуються події злочину, а також виявлення обставин, що свідчать як проти, так і на користь підозрюваного чи обвинуваченого.

Вимога повного розкриття злочину означає, що мають бути встановлені всі обставини, що входять до предмета доказування в кримінальній справі (ст. ст. 64, 23, 433 КПК). Злочин може вважатися повністю розкритим тільки після набрання обвинувальним вироком законної сили, а в разі її закриття судом за обставин, що не реабілітують особу (п. 4,8 ч. 1 ст. 6, ст. 7-10, 11¹ КПК України) – після набрання сили відповідною постановою слідчого органу, прокурора, судді чи ухвалою суду.

Вимога швидкого розкриття злочину означає, що строки порушення кримінальної справи, встановлення події злочину і винних осіб повинні максимумально наблизитися до моменту вчинення злочину (курсив авт.)

Правильне застосування закону означає суворе додержання норм Конституції України, кримінального, кримінально-процесуального та іншого законодавства при провадженні в кримінальній справі. Саме це є гарантією встановлення істини в справі, застосування до винного справедливого заходу впливу і не притягнення до відповідальності невинного. Об'єктивна істина – відповідність висновків слідства і суду об'єктивній дійсності, фактичним обставинам розслідуваної події.

Об'єктивність дослідження означає аналіз слідчими органами, прокурором, судом обставин кожної кримінальної справи у точній відповідності з дійсністю, неупередженість їх у збиранні, перевірці і оцінці доказів, безсторонність щодо всіх учасників процесу та інших осіб, що беруть участь у справі (підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка тощо). Згадані органи повинні уникати як обвинувального, так і виправдувального ухилів. За наявності обставин, які викликають сумнів у об'єктивності судді, народного засідателя, прокурора, слідчого, вони підлягають відведенню (ст. 54, 55, 58, 60 КПК України).

Порушення вимоги закону про всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи є однією з найпоширеніших підстав для зміни або скасування судових рішень.

Здійснюючи провадження в кримінальній справі орган дізнання, слідчий, прокурор, суддя і суд виявляють причини, які сприяли вчиненню злочину та вживають заходів для їх усунення (ст. 23 КПК України), а також справляють виховний вплив не тільки на осіб, які безпосередньо беруть участь у кримінальному процесі, а й на інших громадян. Таким чином, завданням кримінального судочинства є його профілактичний та виховний вплив.

Виявляючи та досліджуючи обставини, які підлягають доказуванню в кримінальній справі, суддя, слідчий, особа, що провадить дізнання, тим самим добувають необхідні знання для вирішення кримінально-процесуальних завдань, тобто пізнають факти, пов'язані з подією злочину й особами, що його вчинили.

Ще одним із завдань кримінального судочинства є відшкодування матеріального збитку й іншої шкоди, заподіяної злочинцем, яке визначається ст. ст. 28, 29, 50, 122 – 126, 328, 329 КПК України. Сам термін *шкода* позначає матеріальні витрати, збитки, людські жертви, втрати когось; збитки, втрати, неприємності тощо, що є наслідком яких-небудь дій, учинків; щось зіпсоване, ушкоджене, знівечене. Особа, якій законом заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду, є потерпілою. Про визнання громадянина потерпілим чи про відмову в цьому особа, яка провадить дізнання, слідчий і суддя виносять постанову, а суд – ухвалу (ч. ч. 1, 2 ст. 49 КПК України). Лише після цього громадянин може заявляти цивільний позов, про що йому роз'яснює слідчий, відзначаючи даний факт у протоколі допиту, або направляє потерпілому письмове повідомлення, копію якого приєднує до справи (ч. 2 ст. 122 КПК України). Цивільний позов у кримінальній

справі – це вимога потерпілого від злочину (громадянина або юридичної особи) відшкодувати майнові збитки, заподіяні злочинном, яка розглядається разом з кримінальною справою в суді. Він пред'являється до обвинуваченого (підсудного) або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за його дії. Ст. 29 КПК України закріплює обов'язок слідчого та інших уповноважених на те осіб при наявності достатніх даних про те, що злочином завдана матеріальна шкода або понесені витрати закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочину, вжити заходів до забезпечення цивільного позову. В даному випадку слідчий зможе вчинити забезпечуючі заходи лише в тому випадку, якщо буде відома особа, яка, можливо, скоїла злочин. Але як буде діяти слідчий, коли дана особа буде не відома, тому що досить часто кримінальна справа порушується за фактом учинення злочину, і особа злочинця залишається довгий час не встановленою. Кому в такому разі пред'являти позов? І як виконувати завдання кримінально-процесуального судочинства щодо відшкодування збитків?

Звернемося до практичної діяльності слідчих. Згідно зі ст. 137 ЦПК України позовна заява повинна містити точну назву позивача та відповідача, їх місце проживання або знаходження, зміст позовних вимог. А в разі, якщо суддя встановив, що цих правил не дотримано, він не може прийняти заяву про порушення цивільної справи й повинен прийняти ухвалу про залишення заяви без руху (ст. 139 ЦПК України). Зазначені невідповідності вказують на наявність проблемного питання, яке потрібно вирішувати. Як бачимо, для цивільного позову характерна обов'язкова наявність двох сторін: цивільного позивача (потерпілого чи його представника) та цивільного відповідача (обвинуваченого, підсудного чи осіб, які несуть матеріальну відповідальність за їх дії). Оскільки сторони – це особи, спір між яким повинен вирішувати суд, то з цього логічно слідує такий практичний висновок: цивільний процес може виникнути лише за наявності двох сторін; якщо позивач не називає відповідача, що порушив його права, процес виникнути не може.

Слідчий негайно, після пред'явлення особі обвинувачення сповіщає про це потерпілого. Таким чином, цивільний позов пред'являється до обвинуваченого (підсудного). Проте залишається невирішеною проблема щодо швидкого й повного відновлення за рішенням суду порушених прав потерпілого. Згідно

зі ст. 3 Конституції України для держави права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість її діяльності, утвердження та забезпечення прав і свобод людини є її головним обов'язком. З цього логічно можна зробити висновок, що усунення суспільно-небезпечних наслідків злочину, зокрема відшкодування шкоди потерпілому, є безпосереднім обов'язком держави. Для виконання цього обов'язку в ній повинен створюватись відповідний фонд, діяльність якого повинна регулюватись на законодавчому рівні. Даний порядок запроваджено та врегульовано правовими нормами у багатьох країнах світу – Австралії, Польщі, США, Франції, Німеччині та інших.

Відповідні органи нашої держави теж проводили роботу щодо створення Державного фонду допомоги потерпілим від злочинних посягань в Україні. Було видано ряд нормативних документів (Постанова Верховної Ради України від 26 січня 1993 р. "Про стан виконання законів і Постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходів по посиленню боротьби зі злочинністю", розпорядження Президента України від 10 лютого 1995 року "Про заходи щодо активізації боротьби з корупцією та організованою злочинністю"). Але вирішення питання про створення Державного фонду через відсутність коштів у Державному бюджеті було заблоковано Міністерством фінансів України.

Обговорюючи цивільний позов, необхідно згадати й про моральну шкоду, відшкодування якої діючим КПК України не передбачено. В кримінально-процесуальному законодавстві закріплено лише право особи вимагати відшкодування матеріальних збитків, але ж потерпілим за ч. 1 ст. 49 КПК України визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. На нашу думку, в даному випадку ч. 1 ст. 28 КПК України звужено право потерпілого щодо відшкодування шкоди в повному обсязі. Постає проблема з розробкою механізму забезпечення відшкодування моральної шкоди.

Сукупність обставин, установлення яких необхідно для вирішення кримінальної справи в цілому, передбачена КПК, де говориться, що при провадженні досудового слідства, дізнання та розгляді кримінальної справи в суді підлягають доказуванню: 1) подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину); 2) винність обвинуваченого у вчиненні злочину і мотиви злочину; 3) обставини, що впливають на ступінь і характер

відповідальності обвинуваченого, а також інші обставини, що характеризують його особу; 4) характер і розмір шкоди, завданої злочином, а також розмір витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння (ст. 64 КПК України); 5) причини та умови, які сприяли вчиненню злочину (ст. 23 КПК України). Ці обставини конкретизуються в КПК України стосовно справ про злочини і суспільно-небезпечні діяння неповнолітніх (ст. ст. 433, 448 КПК України), осіб, які захворіли після вчинення злочину на душевну хворобу або вчинили суспільно-небезпечні діяння в стані неосудності (ст. ст. 417, 420 КПК України).

З тексту наведених статей КПК України видно, що в них зміст предмета доказування визначається лише стосовно кримінальних справ, провадження в яких здійснюється у всіх стадіях, крім двох: 1) порушення кримінальної справи; 2) виконання вироку.

Зміст предмета доказування та пізнання в цих стадіях специфічний: він визначається їх завданнями. Основною (а нерідко єдиною) обставиною, яку необхідно з'ясувати в першій з названих стадій, є наявність або відсутність події злочину. Тобто досить серйозне питання, без з'ясування якого не можна рухатись далі стадіями кримінального процесу. Проте на стадії порушення кримінальної справи КПК дозволяє провадити: огляд місця події, причому лише у невідкладних випадках; за наявності для цього підстав кримінальна справа порушується негайно після такого огляду (ч. 2 ст. 190 КПК України) та накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 187 КПК). Але на практиці, всупереч закону, провадяться й інші слідчі дії (освідування, допити, впізнання, експертиза тощо), що викликається необхідністю встановлення наявності чи відсутності достатніх даних, які вказують на ознаки злочину. Тому, на нашу думку, доцільно було б у КПК розширити перелік слідчих дій, провадження яких допускається у цій стадії. Таке введення додаткових слідчих дій не призведе до підміни стадій порушення кримінальної справи і досудового розслідування, а навпаки – дозволить об'єктивніше проводити перевірку заяв і повідомлень.

Серед обставин, які підлягають доказуванню у кримінальній справі, повинні бути встановлені насамперед ті, що стосуються події злочину (п. 1 ст. 64 КПК). Термін *подія злочину*, на нашу думку, є дещо невдалим. Можна подумати, що треба встановити всі

елементи складу злочину. Насправді ж тут слід з'ясувати об'єкт та наступні ознаки об'єктивної сторони злочину: чи мали місце дія чи бездіяльність, передбачені кримінальним законом, і якщо мали, то які час, місце, спосіб і обстановка, умови, за яких вони були вчинені.

Наслідки злочину і причинний зв'язок між дією чи бездіяльністю мають встановлюватися при доказуванні характеру шкоди (фізична, моральна, матеріальна) і розміру шкоди, завданої злочинцем (п. 4 ст. 64 КПК України). Разом з тим, при провадженні в справі встановленню підлягають також так звані допоміжні факти (обставини), які не мають значення для доказування наявності чи відсутності події злочину, винності чи невинності певної особи тощо, але мають допоміжне, забезпечувальне значення для встановлення обставин, які входять до предмета доказування в справі, для застосування заходів процесуального примусу, зупинення або закриття кримінальної справи тощо. Наприклад, перед допитом свідка слідчий повинен з'ясувати стосунки між свідком і підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим (ч. 4 ст. 167 КПК України), це необхідно для правильної оцінки показань свідка. Встановити міжособистісні стосунки з близькими та рідними, що в послідуєчому може стати в нагоді при обранні тактичних прийомів.

На нашу думку, доцільно внести доповнення до глави 5 КПК "Докази", які регулюватимуть зокрема *предмет доказування та їх допоміжні факти* (обставини).

Нерідко в юридичній літературі як самостійний елемент процесу доказування виділяють *закріплення доказів*. Гадаємо, що правильніше буде включати процесуальне закріплення доказів до їх збирання, бо готових доказів насправді немає, а є лише матеріальні або ідеальні сліди якоїсь події як можлива доказова інформація, і щоб вони стали доказами в справі, треба обов'язково не тільки вчинити передбачені законом процесуальні дії, а й закріпити, зафіксувати їх у відповідній процесуальній формі. Саме через це збирання доказів як елемент кримінально-процесуального доказування було б, можливо, точніше називати *формуванням доказів* та їх процесуальних джерел, яке включає провадження й процесуальне оформлення слідчих (судових) та інших процесуальних дій слідчих органів дізнання, прокурора й суду з виявлення, одержання й фіксації доказової інформації.

Висновки. Отже, у даній статті проаналізовано завдання кримінального процесу в Україні; визначено співвідношення між призначенням, принципами і завданнями кримінального процесу, поняттями "пізнання" і "доказування", уточнено суть понять "подія злочину", "розкриття злочину", "закріплення доказів"; розглянуті проблемні питання, що стосуються завдань кримінального процесу в Україні, зокрема, пов'язаних з провадженням слідчих дій на стадії порушення кримінальної справи, зі змістом предмету доказування, механізмом відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди, заподіяних злочином тощо. Уявляється, що запропоновані шляхи вирішення вказаних проблемних питань мають сприяти підвищенню ефективності виконання завдань кримінального процесу в Україні.

Література:

1. Стретович В. Правова система України: загальна характеристика сучасного етапу формування / В. Стретович // Право України. – 1998. – № 2. – С. 3-5.
2. Селиванов В. До проблеми розроблення концепції вітчизняної юридичної науки // Право України. – 2001. – № 7. – С. 11-18.
3. Рогожин А. До новітньої методології українського права / А. Рогожин, О. Тягло // Право України. – 1998. – № 7. – С. 123-126.
4. Стратонов В. М. Концептуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства / В. М. Стратонов // Науковий вісник юридичної академії МВСУ. – 2003. – № 3. – С. 141-146.
5. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: закон РФ от 18 дек. 2001 г.: действ. ред. от 01 июня 2010 г. [Электронный ресурс] // Информационно-правовое издание Legis.ru. – Режим доступа: <http://www.legis.ru/misc/doc/3338/>
6. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь: закон Республики Беларусь от 16 июля 1999 г.: действ. ред. от 04 янв. 2010 г. [Электронный ресурс] // Информационно-справочный портал Беларуси ТамБу. info. – Режим доступа: <http://www.tamby.info/kodeks/yprk.htm>